

УДК 327(355:477)

ЖІНКА ПІД ЧАС ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ: ВІД ЖЕРТВИ ДО МИРОТВОРЦЯ

Ірина Сваюля

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, Україна, 79000, тел. (032)2394-656,
e-mail: iryna.svavolya@gmail.com*

Розглянуто потреби та проблеми жінок як вразливих категорій населення, що найбільше потерпають в умовах конфлікту. Розкрито та проаналізовано ризики гендерно-обумовленого насильства, що зростає в умовах військових конфліктів та гуманітарної кризи. Доведено, що жінки-біженки та жінки-переселенки знаходяться у зоні додаткового ризику порушень прав людини унаслідок послаблення захисту з боку держави та органів місцевої влади. Наголошено, що жінки – це також потужний потенціал для захисту країни та встановлення миру, адже будь-яке демократичне суспільство повинно надавати жінкам та чоловікам рівні можливості брати участь в усіх сферах життя, у тому числі й у збройних силах та у миротворчому процесі. Гендерна проблематика у громадсько-воєнних відносинах є сьогодні доволі актуальною, адже збройні сили перебувають у стані трансформації: для них втрачає своє значення фізична сила, «маскулінність» та агресія. Натомість зміни збройних сил, соціальної структури суспільства та культури покликані позитивно стимулювати інтеграцію жінок у сфери безпеки та оборони.

Ключові слова: збройний конфлікт; біженець; внутрішньо переміщена особа; гендерна політика та міжнародні стандарти.

Один з найбільших парадоксів збройних конфліктів полягає у тому, що участь у них переважно беруть чоловіки, а найбільше у них потерпають жінки та діти. На жаль, ХХІ ст. уже назвали століттям біженців та вимушених внутрішньо переміщених осіб через велику кількість збройних конфліктів, що тривають на різних континентах Землі. Проблема вимушених переселенців є, безперечно, глобальною проблемою людства, адже, за останніми даними комісії ООН у справах біженців, кількість осіб, змушених втікати унаслідок військових конфліктів та різних переслідувань, перевищила 65 мільйонів [4]. Це найвищий показник від часів Другої світової війни.

Під час збройного конфлікту жінки є найуразливішою категорією до різних форм фізичного, психологічного, економічного та/або сексуального насильства і, зазвичай, легкою мішенню для протиборчих сил [12].

Жінки-біженки чи внутрішньо вимушені переселенки – знаходяться у зоні додаткового ризику порушень прав людини унаслідок послаблення захисту з боку держави, органів місцевої влади та їхньої родини [13]. Руйнування системи суспільних послуг, що надають на рівні громад, недоступність правоохоронних органів, обмежений доступ до медичних закладів та провайдерів соціально-психологічної підтримки спричиняють посилену вразливість постраждалих у збройному конфлікті.

Слід розрізняти, що біженці – це особи, які внаслідок збройного конфлікту, що несе загрозу їхньому життю, та/або інших обґрунтованих побоювань стали жертвою переслідувань за ознаками раси, віросповідання, національності, громадянства (підданства), належності до певної соціальної групи або політичних переконань, перебувають за межами своєї країни та не можуть або не бажають користуватися захистом цієї країни внаслідок таких побоювань [2].

Внутрішньо переміщені особи (ВПО) – це категорія громадян держави, іноземців або осіб без громадянства, змушених покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту на частині території їхньої держави, де вони проживали [10].

Станом на кінець 2015 року в Україні загалом зареєстровано близько 1,8 млн внутрішніх вимушених переселенців. Отож Україна посідає четверте місце у світі за кількістю внутрішніх переселенців. Випереджають Україну Ємен, Сирія та Ірак, де протягом 2015 року зареєстровано понад 4,6 млн переселенців [5].

Загальновизнано, що ризики гендерно-обумовленого насильства зростають в умовах військових конфліктів та гуманітарної кризи. У багатьох дослідженнях, проведених *Організацією Об'єднаних Націй* (ООН), доводять, що в обставинах військового конфлікту масштаби сексуального насильства помножуються, а поширення злиднів та позбавлень від звичних умов повсякденного життя визначають передумови для розвитку нових форм гендерно-обумовленого насильства, таких як примусова проституція та торгівля людьми. Не варто забувати про психологічний стрес та прояви посттравматичного синдрому жертв насильства унаслідок військового конфлікту, котрі можуть спровокувати довготривалі негативні наслідки, що впливають на всі виміри жіночого життя.

Гендерно-обумовлене насильство визнається одним з найпоширеніших порушень прав людини, що трапляється найчастіше в умовах військових конфліктів. Термін «гендерно-обумовлене насильство» означає «насильство, яке спрямоване проти жінки через те, що вона є жінкою, або яке зачіпає жінок непропорційно» [9, с. 14]. Таке офіційне визначення подає Конвенція Ради Європи про запобігання насильству щодо жінок та домашньому насильству (Стамбульська конвенція), котру Україна підписала 7 листопада 2011 року, беручи на себе обов'язки щодо її ратифікації та подальшої імплементації. Стамбульську Конвенцію Ради Європи застосовують як у мирний час, так і в ситуаціях збройного конфлікту.

Гендерно-обумовлене насильство належить до порушень прав людини, що базуються на дискримінації жінок або чоловіків через їхню належність до однієї або іншої статі. Така форма насильства заборонена і національним, і міжнародним законодавством. Зґвалтування, сексуальне насильство, примусову проституцію, вагітність чи стерилізацію, а також будь-яку іншу форму сексуального насильства порівняної тяжкості, що трапилась у період військового конфлікту, прирівнюють до воєнних злочинів за тяжкістю правового покарання.

Враховуючи той факт, що існуючі механізми захисту від гендерно-обумовленого насильства ніколи не були достатньо розвиненими в Україні, така

прогалина у функціонуванні держави стає особливо тривожною в момент сплеску військових дій на Сході України. Україна зіштовхнулася з непередбачуваним та надзвичайно численним внутрішнім переміщенням, що спричинило реєстрацію понад 1,8 млн внутрішньо переміщених осіб із Криму та Донбасу у менш ніж дворічний період часу. Будь-яка країна, яка б зазнала такого розвитку подій, зіштовхнулася би зі значними викликами. Україна не стала винятком, адже збройний конфлікт, що триває вже майже три роки на Сході України, породжує нові гуманітарні виклики, у тім числі й приріст різних форм гендерно-обумовленого насильства.

Складова першорядного обов'язку будь-якої держави щодо захисту і допомоги вразливим групам населення (наприклад, жінкам та дітям, що опинились в умовах військового конфлікту) є надання невідкладної безоплатно-правової допомоги та зобов'язання вжити всебічних заходів, які включають ухвалення законодавства, запровадження та прискорення необхідних адміністративних процедур та розробку механізмів координації та безвідкладного технічно-гуманітарного реагування.

Важливою подією стало затвердження Кабінетом Міністрів України ще 2016 року Національного плану дій щодо виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2020 року. Національний план дій «Жінки, мир, безпека» покликаний сприяти стабільному миру, розв'язанню конфліктів, активізації участі жінок у миротворчих процесах, забезпеченню захисту жінок та дівчат, які постраждали внаслідок конфлікту, а також запобіганню та протидії гендерно-обумовленому насильству.

Серед інших, не менш важливих міжнародних документів, що регулюють дотримання основоположних прав людини та недопущення насильства за гендерною ознакою, є Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та Протоколи до неї, Європейська соціальна хартія 1961 року, переглянута 1996 року, Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми 2005 року, а також Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства 2007 року.

Окрім цього, слід відзначити такі рекомендації Комітету міністрів державам-членам Ради Європи, повноцінним членом котрої Україна є з 1995 року, як: Рекомендація Rec(2002)5 про захист жінок від насильства, Рекомендація CM/Rec(2007)17 про стандарти та механізми гендерної рівності, Рекомендація CM/Rec(2010)10 про роль жінок та чоловіків у недопущенні й вирішенні конфліктів та у зміцненні миру. Не меншої уваги вартує зростаючий обсяг судової практики Європейського суду з прав людини, який установлює важливі стандарти у сфері протидії насильства стосовно жінок та дітей, передусім у період збройного конфлікту.

Протягом останніх десятиліть в українському суспільстві відбуваються суттєві зміни в переосмисленні та легітимації гендерних відносин, заснованих на рівності обох статей. Успішне впровадження та регулювання гендерних відносин у суспільстві передбачає утвердження цінності гендерної рівності у суспільстві загалом та у різних його інституціях зокрема. Це, насамперед,

недопущення гендерної дискримінації за ознакою статі, забезпечення рівної участі жінок і чоловіків у прийнятті суспільно важливих рішень. Інститут армії не є винятком, адже у період соціальних проблем, військових конфліктів важливо фахово інтегрувати та враховувати інтереси тих категорій громадян і громадянок, які залучені до розв'язання конфліктів і встановлення миру у державі.

Україна ратифікувала основні міжнародні документи стосовно забезпечення рівних прав і можливостей для чоловіків і жінок: Конвенцію Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (CEDAW, 1979) та Факультативний протокол до неї (1999), а також 10 Загальну рекомендацію Комітету CEDAW № 19 про насильство стосовно жінок, Конвенцію Організації Об'єднаних Націй про права дітей (1989) і Факультативні протоколи до неї (2000) та Цілі розвитку тисячоліття ООН, визначивши для себе забезпечення гендерної рівності як важливу складову подальшого розвитку та як один з пріоритетів державної політики.

Демократичне суспільство повинно надавати жінкам і чоловікам рівні можливості брати участь в усіх сферах життя, у тім числі й у Збройних силах України та миротворчому процесі. На національному рівні гендерна рівність гарантована, передусім, Конституцією України, а також окремим Законом України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 2005 року та Державною програмою забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року, деякими іншими законодавчими актами [8].

Українські жінки на рівні із чоловіками брали участь у протестах на Євромайдані наприкінці 2013 – на початку 2014 рр., причому в усіх видах діяльності, у тім числі формуючи так звані «жіночі» сотні. Сьогодні жінки також воюють в АТО, про що неодноразово свідчать медійні повідомлення. Проте актуальним залишається питання видимості жінок та визнання із боку держави та суспільства їхньої ролі «на рівні із чоловіками».

Не згасають сьогодні у військовій соціології дискусії з приводу участі жінок в армії, що передусім ґрунтуються на реальних можливостях жінок бути професійними солдатами. Головною дилемою при обговоренні повної інтеграції жінок у оборонну сферу держави є питання про те, якою має бути сучасна армія. Чи то професійно закритою групою, чи то армія має реагувати на соціальні зміни в суспільстві, зокрема, на зміну соціальної ролі жінки [6].

Меді Сігел, американська дослідниця, виокремила три групи чинників у своєму дослідженні «Військові ролі жінок: минуле, теперішнє, чи майбутнє?», що можуть позитивно стимулювати інтеграцію жінок в армію, а саме: зміни збройних сил, зміни соціальної структури суспільства та зміни культури [11]. Під змінами у збройних силах дослідниця розуміє зміну концепції національної безпеки, воєнної технології, організаційної структури армії та її «розмаскування», призначення збройних сил та політики рекрутування військовослужбовців.

Гендерна проблематика у громадсько-воєнних відносинах сьогодні займає важливе місце. Це насамперед спричинено тим, що збройні сили перебувають у стані трансформації, отож для них втрачає своє значення фізична сила, «маскулінність» та агресія, традиційно притаманна особам чоловічої статі.

Вперше у світі жінки стали повноправними військовослужбовцями з відповідним офіційним статусом 1895 року в Канаді, коли їх приймали на військову службу в мирний час не тільки у структури забезпечення, а й у бойові частини. В цей час у Канаді жінкам стали доступними 75 % військових спеціальностей. Ще одна батьківщина фемінізованої армії – Велика Британія, де упродовж 1917–1919 рр. у складі Британських збройних сил сформували Жіночі королівські військово-повітряні сили та Королівський допоміжний корпус ВМС [1].

Відомим прикладом залучення жінок до військової служби є Ізраїль, де жінка на військовій службі не викликає особливого подиву. Адже 1948 року жінки не залишилися осторонь і брали активну участь в обороні земель Ізраїлю. Сьогодні 26 % офіцерів ізраїльської армії – жінки. Окрім того, тенденція до збільшення цієї цифри впевнено зростає. Армія оборони Ізраїлю (ЦАХАЛ) на 35 % складається саме з представниць жіночої статі [3].

Гендерна політика у Збройних силах України є складовою загальної гендерної політики держави, діяльністю органів військового управління, яка регулює процеси розвитку соціальної взаємодії військовослужбовців чоловічої та жіночої статі у війську, удосконалення та розвиток їхніх соціальних статусів та відносин з урахуванням армійських культурних традицій і стереотипів [7].

Відповідно до Резолюції 1325 Ради Безпеки (2000) та Національного плану дій України щодо виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2020 року, наголошено на важливості зміни бачення ролі жінок не тільки як жертв конфліктів, а й як учасниць розв'язання конфліктів і миротворчої діяльності на рівні із чоловіками.

Слід розуміти, що сьогодні жінки – це не тільки матері та дружини, постраждалі від конфлікту, а й представники сектору безпеки та оборони держави. Жінки – це потужний потенціал для захисту країни та встановлення миру. Як засвідчують результати вивчення сорока мирних процесів у тридцяти п'яти різних країн світу за останні 30 років, у тих випадках, коли жіночі групи мали змогу впливати на мирний процес, рівень успішності у досягненні згоди між сторонами був значно вищим. Згідно з висновками вчених Інституту інклюзивної безпеки України, які дослідили 182 мирні угоди, підписані протягом 1989–2011 рр., участь жінок як переговорників, медіаторів та підписантів на 35 % підвищує ймовірність того, що мирна угода буде підписана швидше та діятиме щонайменше 15 років (середній статистичний показник) [6]. Жінки-парламентарі знаходяться на передньому краї ключових політичних дискусій щодо розширення участі жінок у миротворчих процесах, самі беруть активну участь у переговорних групах держав.

Вважаємо, що участь жінок в ухваленні рішень стосовно миру та конфліктів сприяє відверненню конфліктів, пост-конфліктній відбудові та встановленню

миру. Саме тому важливо, щоб жінки вірили у свої сили та включались у процес миротворення на всіх рівнях суспільного та політичного життя України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Андросенко І.* Ати-бати, йшли... дівчата, або історичний екскурс щодо гендерної політики в збройних силах провідних країн світу [Електронний ресурс] / І. Андросенко // Інформаційно-просвітительське издание «Я», Спеціальний випуск «Новые роли для украинских женщин». – Харьков : Харьковская женская организация «Крона», 2009. – С. 31–32. – Режим доступу : <http://krona.org.ua/assets/files/journal/Gendernyi-zhurnal-Ya-rolu.pdf> (дата обращения 30.11.2016).
2. Біженець // Політологічний енциклопедичний словник / уклад. Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. ; за ред. М. П. Требіна. – Харків : Право, 2015.
3. *Вишняков О.* Україна і Ізраїль. Жінки на війні. 20 серпня 2015 р. [Електронний ресурс] / О. Вишняков. – Режим доступу : http://consul-ukraine.blogspot.co.il/2015/08/blog-post_20.html (дата звернення 23.11.2016).
4. Інформаційне агентство УНІАН: Учасники саміту ООН схвалили декларацію для захисту прав біженців [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.unian.ua/world/1529691-uchasniki-samitu-onn-shvalili-deklaratsiyu-dlya-zahistu-bijentsiv.html> (дата звернення 01.12.2016).
5. Інформаційний портал Захід.Нет: Україна стала четвертою в світі за кількістю внутрішніх переселенців [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zaxid.net/news/showNews.do?ukrayina_stala_chetvertoyu_v_sviti_za_kilkistyu_vnutrishnih_pereseleltsiv&objectId=1391372 (дата звернення 05.12.2016).
6. Інформаційний портал Цензор.Нет: Насильство щодо жінок в умовах військового конфлікту на сході України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ua.censor.net.ua/blogs/2100-nasilstvo_schodo_jnok_v_umovah_vyiskovogo_konflktu_na_shod_ukrani (дата звернення 02.12.2016).
7. Інформаційно-довідковий матеріал щодо гендерної політики у Збройних силах України [електронний документ, наданий Міністерством оборони України]. – 8 с.
8. Концепція Державної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року // Розпорядження Кабінету Міністрів України від 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/article?jsessionid=6862CD38AE3D6FCD652DFF8D4C500A9B.app1?art_id=193466&cat_id=160760 (дата звернення 05.12.2016).
9. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами // Договір СЕТS№ 210 та пояснювальна доповідь [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680093d9e> (дата звернення 25.11.2016).
10. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України // Відомості Верховної Ради (ВВР) від 2015, № 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1706-vii> (дата звернення 25.11.2016).
11. *Segal M. W.* Women's Military Roles Cross-Nationality: Past? Present? And Future / M. W. Segal // *Gender and Society*. – 1995. – Vol. 9 – № 6. – P. 760.
12. The United Nations Special Rapporteur on Violence against Women, its causes and consequences [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.ohchr.org/documents/issues/women/15yearreviewofvawmandate.pdf> (viewed on 03.12.2016).
13. Women, Peace and Security: Study submitted by the Secretary General pursuant to Security Council Resolution 1325 (2000) [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.un.org/womenwatch/daw/public/eWPS.pdf> (viewed on 29.11.2016).

*Стаття надійшла до редколегії 10.06.2017
Прийнята до друку 23.06.2017*

WOMAN DURING THE ARMED CONFLICT: FROM VICTIM TO PEACEMAKER**Iryna Svavolya**

*Ivan Franko National University of Lviv,
1, Universytetska Str., Lviv, Ukraine, 79000, tel. (032) 2394-656,
e-mail: iryna.svavolya@gmail.com*

The article discusses different needs and problems of women, as representatives of vulnerable groups that suffer most in conflicts. It describes risks of gender-based violence that grows in conditions of armed conflict and humanitarian crisis. The article proves that refugee and internally displaced women are under the higher risk of violations of their human rights in comparison to other vulnerable groups. It is underlined in the article that women should be considered as well as potential source to protect the country and built peace. It is argued that any democratic society should give women and men equal opportunities to participate in all areas of life, including the military and peacekeeping process. Discussions on gender equality issues in the public-relations and military sphere are very relevant today, as never before. The reason for that is that armed forces are in the stage of transformation losing its «masculinity» and aggression approaches. Instead, a technical progress in military sphere takes a place and changes the armed forces and social structure positively encouraging integration of women into the defense and peacekeeping process.

Key words: armed conflict; refugee; internally displaced persons; gender policy and international standards.